

KULTŪRBOLŠEVIZMAS LIETUVOJE XX A. KETVIRTAJAME DEŠIMTMETYJE. REŽIMAS PRIEŠ PARLAMENTARIZMĄ: „PENKTOSIOS KOLONOS“ TELKIMO PRADŽIA

Mindaugas Tamošaitis

Vilniaus pedagoginio universiteto Istorijos fakultetas

El. paštas: lietistkat@vpu.lt; mindaugas_tamosaitis2003@yahoo.co.uk

Santrauka

Remiantis gausiais istorijos šaltiniais nušviečiama kultūrbolševizmo samprata, jo atsiradimo priežastys, centrai ir pagrindiniai skleidėjai Lietuvoje XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Šioje dalyje pateikiama A. Smetonos autoritarinio režimo reakcija ir veiksmai kultūrbolševizmo atžvilgiu. Aprašoma, kaip kultūrbolševizmo reiškinyms plito, kaip buvo rengiama dirva sovietizavimui ir palankios nuomonės apie SSRS formavimui autoritarinio (antiparlamentinio) laikotarpio metu.

Reikšminiai žodžiai: kultūrbolševizmas, autoritarinis režimas, marksizmas, XX a.

Įvadas

„Dabar tik pamačiau, kad aš irgi vienu atveju buvau apsirikęs: – kultūrbolševizmas, pasirodė, yra daug stipresnis ir daug giliau įleidęs mūsų tauton šaknis, negu aš anksčiau maniau...“ (Valkiniškis, A. [Raila B.] Nemirtingoji mūsų sesuo – demagogija. Vienybė. 1946, spalio 4, p. 5).

1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga, nesutikdama pasipriešinimo, okupavo Lietuvą ir per nepilnus du mėnesius inkorporavo į sovietinių respublikų sudėtį. Prie greito sovietų plano įgyvendinimo prisidėjo lietuvių visuomenės dalis, pirmiausia – opoziciškai A. Smetonos atžvilgiu nusiteikusi inteligentija, kuri savo autoritetu stiprino, o veiksmais – ir teisino okupantų darbus bei dezinformavo tautą, nenurodydama tikrosios padėties okupacijos pradžioje. Pirmomis okupacijos dienomis dalis lietuvių kur kas labiau smerkė lemiamu momentu šalį palikusį prezidentą A. Smetoną ir beveik keturiolika metų trukusį autoritarinį režimą, o ne naująjį „šeimininką“. „Kai kas Smetonos nušalinimą nuo valdžios laikė beveik pakankama kompensacija už krašto okupaciją“^[1]. V. Trumpos teigimu, „nereikia dėl to per daug stebėtis, kad Raudonajai Armijai okupavus Lietuvą, nemažas kairiosios, ypač jaunesniosios kartos inteligentijos procentas nuėjo kolaboracijos su okupantu keliu, juolab, kad tai nebuvo vien tik okupacija įprastine šio žodžio prasme, bet pridengta dar ir socialistinės revoliucijos šydu, apie kurią svajojo ne vienas varpininkas ir socialistas, vargiai galėdami pakęsti senąjį režimą“^[2]. Spaudoje, mitinguose negailėta gerų žodžių sovietų vadams, dėkota už išvadavimą nuo A. Smetonos diktatūros, naiviai tikėta okupantų pažadais.

Prie besąlygiškos Lietuvos kapituliacijos ir „didžiojo lietuvių inteligentijos blūdo“^[3] 1940 m. vasarą, be A. Smetonos diktatūrinio valdymo, savo išskirtine veikla prisidėjo sovietų diplomatai, anot istoriko Z. Butkaus, Baltijos valstybėse tarpukariu rezgę įvairias „intrigas“, ruošdami dirvą sovietizacijai^[4]. Negalėdami platinti komunizmo užsienyje tiesiogiai per uždraustas vietines komunistų partijas, sovietai savo tikslus mėgino įgyvendinti per tarptautinį kultūrinį bendradarbiavimą – prisidengus kultūra skleistai komunistines idėjas – vadinamąjį kultūrbolševizmą. Tuo tikslu daugelyje valstybių buvo kuriamos kultūrinės draugijos sovietų kultūrai pažinti, kurias globojo sovietų pasiuntinybės. Sovietų diplomatai, pasitelkdami vietines komunistų partijas, per „nekalto pobūdžio“ draugijų renginius, parodas, paskaitas, kino filmus, sukurti minėjimus, supažindino užsienio valstybių piliečius su sovietų pasiekimais pramonės, kultūros ir kitose srityse, piršo prosovietines nuotakas ir ieškojo simpatizuojančių komunizmui, jo rėmėjų, naivių šalininkų ir talkininkų. Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio Europoje bei Lietuvoje tokių komunizmo rėmėjų, pirmiausia – tarp kairiųjų pažiūrų inteligentų (dominavo rašytojai), atsirado vis daugiau, ir pastarieji savo veikla, kūriniais skleidė kultūrbolševizmą. Tokiu, iš šalies žiūrint „nekalto pobūdžio“ keliu, buvo formuojamas teigiamas sovietų įvaizdis ir ruošiamas dirva sovietizacijai. Pagrindiniai kultūrbolševizmo skleidėjai buvo asmenys, prijaučiantys sovietams ir komunistų partijai, palaikantys su ja ryšius. Tačiau kultūrbolševizmą propagavo ir nemaža dalis žinomų menininkų, rašytojų, kultūros darbuotojų, kurie nieko bendro neturėjo su komunistais, nepriklausė komunistų partijai.

Aktyviausi kultūrbolševizmo centrai Lietuvoje buvo VOKS'o (Vsesojuznoje obščestvo kulturnoj sviazi s zagranicej) ir Lietuvos užsienio reikalų ministerijos (LURM) pastangomis įkurta „Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti“ (toliau – Draugija), veikusi 1929–1940 m. Kaune, bei Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Humanitarinių mokslų fakulteto vadovybė ir jos globojama studentų draugija „Scientia“ (1936–1940 m.). Nuo ketvirtojo dešimtmečio vidurio Draugijos valdybos bei VDU Humanitarinių mokslų fakulteto vadovybę sudarė kairiųjų pažiūrų, opoziciškai A. Smetonos režimo atžvilgiu nusiteikę inteligentai, kurie vis labiau gėrėjosi sovietų pasiekimais kultūros, pramonės srityse, idealizavo Sovietų Sąjungą, o joje apsilankę, kelionės įspūdžius pasakojo negailėdami pagyrų komunistinei valstybei.

Aktyvi kultūrbolševizmo skleidėja buvo ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungai artima Lietuvos jaunimo sąjunga (toliau – LJS), konkrečiai – jos radikalusis kairysis sparnas bei visuomenėje gerai žinomi kairiųjų pažiūrų literatai: P. Cvirka, A. Venclova, K. Korsakas, S. Nėris, J. Būtėnas, V. Krėvė-Mickevičius ir kiti, savo kūrinuose, kalbose netiesiogiai piršę kultūrbolševikines idėjas ir kritikavę A. Smetonos valdymą. Daugelis jų dalyvavo minėtose organizacijose, glaudžiai bendradarbiavo tarpusavyje, palaikė artimus ryšius su sovietų pasiuntinybe Kaune, dalis – su Lietuvos komunistų partija. Kultūrbolševizmas atskirose publikacijose taip pat buvo platinamas per kairiųjų pažiūrų inteligentijos leistus legalius periodinius leidinius: „Kultūrą“, „Lietuvos žinias“, „Moksleivį“, „Literatūrą“, „Prošvaistę“, „Mūsų jaunimą“, „Moksleivių varpus“, „Varpą“, „Laisvąją mintį“, „Dienovidį“ (pastarasis – nuo 1940 m. pradžios, perėmus leisti lietuvių rašytojų draugijai (LRD)).

Apie Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykius tarpukariu nemažai rašyta. Naujais istorikų Zenono Butkaus, Česlovo Laurinavičiaus, Algimanto Kasparavičiaus, Liudo Truskos tyrimais^[5] patvirtina teiginį, kad lietuvių diplomatija tuo metu visa galva nusileido sovietų diplomatiniam korpusui. Sovietai, viešai deklaruodami abipusį draugiškumą, apskirų laikinojoje sostinėje rezidavusių diplomatų pastangomis sugebėjo suformuoti savo „penktąją koloną“ iš visuomenei gerai žinomų inteligentų. Minėtų istorikų darbuose nagrinėjami sovietų diplomatų veiksmai, asmeniniai kontaktai su vietiniu elitu, įvairūs manevrai. Išsamiau sovietų pasiuntinybės įtaką lietuvių inteligentijai bei pavienių inteligentų keliones į Sovietų Sąjungą tarpukariu nušvietė šių eilučių autorius^[6]. Tuo tarpu viena iš sovietų diplomatijos sudėtinių dalių – kultūrbolševizmas, – tyrinėtojų paliktas nuošalyje. Istorikė Sigita Noreikienė, nušviesdama Draugijos veiklą, neįvardijo kultūrbolševizmo termino, o Draugijos vadovybės narių veiklą įvertino gana kukliai: „Buržuazinės santvarkos metais Lietuvių draugija TSRS (Sovietų Sąjungos – aut. past.) tautų kultūrai pažinti suvaidino tam tikrą, nors ir gana kuklų, vaidmenį brandinant socialistinės revoliucijos jėgas“ (išskirta aut.).^[7] Tiesa, autorė pateikė nemažai faktų, iš kurių galima gana objektyviai įvertinti Draugijos kultūrinę veiklą. Sovietmečiu vargu ar buvo galima pateikti kitokį vertinimą. Pagrindiniai nuopelnai priskirti komunistų partijai, o Draugijos nariams paliktas antraeilis vaidmuo. Išveivijoje^[8] ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo Draugijos vadovybės veikla vertinta nepriekaištingai. Istorikė Asta Petraitytė, nušviesdama užsienio diplomatų veiklą tarpukariu Kaune, nurodo: „SSRS (Sovietų Sąjungos – aut. past.) pasiuntinybės priėmimai prosovietiška nusiteikusiems inteligentams patiko, o kiti jautėsi ten nejaukiai. (...) Kultūros tenai būdavo mažiausiai. Toks pasiuntinybės ir draugijos veiklos siaurumas, kontaktai su visuomene tik per minėjimus, parodas, priėmimus rodo, kad Lietuvoje labiausiai ieškota naujų komunizmo simpatikų ir siekta propaguoti sovietinę ideologiją. (...) Lietuvos draugija SSRS (Sovietų Sąjungos – aut. past.) tautų kultūrai pažinti veikė pasyviai, o visos iniciatyvos ėjo iš Maskvos“ (išskirta aut.).^[9]

VDU Humanitarinių mokslų fakulteto vadovybės bei jos globojamos studentų draugijos „Scientia“ kultūrbolševikinė veikla taip pat nesulaukė atskiro istorikų dėmesio. Istoriografijoje išsamiau nušviesti periodiniai leidiniai: „Literatūra“^[10], „Kultūra“, „Prošvaistė“, „Dienovidis“, kuriuose buvo publikuojama nemažai kultūrbolševikinių straipsnių. Sovietmečiu vadinamoji „pažangioji literatūra“^[11] ir jos atsiradimo aplinkybės ištyrinėtos gana nepriekaištingai. Tuo tarpu LJS bei kultūrbolševizmą propaguojančių kairiųjų rašytojų atskiri spaudiniai nebuvo istorikų išsamiau aptarti.

Iš pateiktos istoriografijos lieka neaiški kultūrbolševizmo samprata, kaip į kultūrbolševizmą bei jo skleidėjus reagavo autoritarinis A. Smetonos režimas, kokie buvo pagrindiniai kultūrbolševizmo centrai, propaguotojai. Verta atkreipti dėmesį, jog sovietmečiu bene vienintelis istorikas Salomonas Atamukas, aptardamas žurnalą „Literatūra“, pripažino jo kultūrbolševizmą: „Neatsitiktinai jis tuo metu reakcijos (autoritarinio režimo – aut. past.) buvo pramintas „kultūrbolševizmo ir raudonųjų bacilų skleidėju“ Lietuvoje“^[12].

Tai ir nulėmė šios publikacijos atsiradimą. Dėl ribotos publikacijos apimties nebus išsamiau nušviesti kultūrbolševikų ir Lietuvos komunistų partijos ryšiai, kultūrbolševizmo idėjų skleidimas lietuvių dailėje, minėti periodiniai leidiniai, jau sulaukę istorikų įvertinimo. Darbe taip pat tik paviršutiniškai nušviestas kultūrbolševizmo propagavimas dalies Lietuvos žydų inteligentijos gretose.

Publikacijoje pasirinktos sąlyginės tiriamo objekto pradžios ir pabaigos chronologinės ribos. Pradžia siejama su 1935 m. vasarą Maskvoje įvykusių VII Kominterno suvažiavimu, kuriame komunistai pakeitė savo taktiką, nutarę kovoti prieš fašizmą Europoje kartu su kitomis priešiškomis fašizmui jėgomis, sudarant vadinamus „liaudies frontus“. Pasirinkta pabaiga – 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos nepriklausomybės žlugimas.

Tikslai: 1) atskleisti kultūrbolševizmo sampratą, priežastis, pagrindinius centrus, skleidėjus ir legalius spaudinius; 2) nurodyti, kaip į kultūrbolševizmą ir kultūrbolševikus reagavo autoritarinis A. Smetonos režimas, to meto visuomenė bei nuo ko tai priklausė.

Publikacija parengta remiantis archyvine medžiaga, to meto lietuvių spauda, įvykių liudininčių atsiminimais, istorikų tyrimais.

Publikaciją sudarys keturios dalys: „I. Kultūrbolševizmo samprata ir pagrindinės atsiradimo priežastys“, „II. Pagrindiniai kultūrbolševizmo centrai“, „III. Legalūs kultūrbolševizmą propaguojantys spaudiniai“, „IV. A. Smetonos autoritarinio režimo reakcija į kultūrbolševizmo skleidėjus Lietuvoje“, kurios bus išspausdintos trijuose „Parlamento studijų“ numeriuose. Šiame numeryje spausdinama pirmoji dalis, kitame numeryje – antroji ir trečioji dalys, o dar kitame numeryje – ketvirtoji publikacijos apie kultūrbolševizmą dalis.

Kultūrbolševizmo samprata ir pagrindinės atsiradimo priežastys

Kultūrbolševizmas, arba kultūrinis bolševizmas, – komunistinės Sovietų Sąjungos propagavimas Vakarų pasaulyje prisidengus kultūra, kurį vykdė daugiausia kairioji inteligentija, visapusiškai remiama Sovietų Sąjungos. Neretai toks komunizmo platinimo būdas dar vadinamas „saloniniu bolševizmu“, „naujuoju komunizmu“, „priešfašistine akcija“, „demokratinis sąjūdis“, „tėvynės frontais“ ar net „patriotiniais frontais“, po kuriais slėpėsi „tas pats dalykas, ta pati bolševikinė propaganda“^[13]. Vieni pirmųjų terminą „kultūrinis bolševizmas“ (kulturbolchevizmus) pradėjo vartoti nacionalsocialistai Vokietijoje, kovodami prieš komunistų į Vakarų pasaulį sugrąžintą „marksizmą kaip vienintelę svarbią socialinės revoliucijos teoriją ir ideologiją“^[14]. Lietuvoje žodis „kultūrbolševizmas“ pirmiausia siejamas su žurnalo „Literatūra“ pasirodymu. Tautininkų teorinis žurnalas „Vairas“ 1936 m., kritiškai vertindamas VDU Humanitarinių mokslų fakulteto draugijos „Universitas“ leidžiamą „Literatūrą“, nurodė, kad šis leidinys po universiteto priedanga skelbia kultūrbolševizmą^[15]. Nuo 1936 m. „kultūrbolševizmo“ terminą Lietuvoje vartojo ir kiti dešiniųjų politinių srovių atstovai. Kaip pavyzdį galima nurodyti kun. J. Daulių (S. Yla), kuris 1937 m. išleistoje knygoje ištisą skyrių pavadino „Kultūrbolševistinės akcijos organizacija“^[16].

Neretai kultūrbolševizmą propagavo nieko bendra su komunistų partija neturintys kultūros ir mokslo atstovai, nes komunistai nesistengė iš karto inteligentijos įtraukti į savo gretas. 1935 m. VII Kominternu suvažiavime komunistai nutarė kovoje prieš nacizmą ir fašizmą suvienyti ir kitus prieš šias ideologijas nuteikusius sluoksnius ir sudaryti vadinamą „liaudies frontą“. Anot Z. Angariečio, tuometinio Lietuvos komunistų partijos vadovo, „į kovą ideologiniame fronte mums rūpi įtraukti ir plačius inteligentijos sluoksnius. (...) Mes nereikalaujam iš rašytojų, išeinančių iš buržuazinių sluoksnių, kad jie tučtuojaus liktų revoliuciniais rašytojais. Pilnai pakanka, jei jie pradžioj tuo ar kitu būdu mums padės kovoti prieš fašizmą ir karą“^[17]. Po Antrojo pasaulinio karo V. Krėvė-Mickevičius kūrinyje „Pagunda“ aprašo, kaip komunistai verbuoja priešiškausi nusiteikusius asmenis. Pagrindiniam kūrinio veikėjui žybaus komunisto paklausus: „Kaip galėčiau su jumis bendradarbiauti, jei nesu komunistas?“, pastarasis atsakė: „Ar tai reikia turėti komunistinius įsitikinimus, kad mums padėtute? (...) Užtenka tik suprasti, kad senas buržuazinis kapitalistinis pasaulis atgyveno savo amžių, ir atėjo laikas pakeisti jį tobulesne santvarka. (...) Mes visuomet viską žinom apie žmones, su kuriais tenka turėti reikalų“^[18]. Iš to galima daryti išvadą, kad į kultūrbolševizmą gretas pirmiausia patekdavo kapitalistine santvarka nepatenkinti kultūrininkai bei opoziciškai esamai valdžiai nusistatę asmenys. Pasak B. Railos, kultūrbolševikai, turėdami sunkumų reikštis viešai politikoje, savo nuostatas skelbė prisidengdami kultūra, pavyzdžiui, literatūros kūriniams. Iš tikrųjų eilėraščių ir apsakomiu bolševizmo idėjų skelbimui dažnai galima daug daugiau pasitarnauti ir daug daugiau neapdairių šalininkų patraukti, „paimti žmogų iš vidaus ir nejučiomis“, – negu atviros komunistinės propagandos straipsneliais ar sausais Stalino mokslo išvedžiojimais^[19].

Kultūrbolševizmo skleidėjai nepripažino, kad jie savo kūriniams skelbia komunistines ar jiems artimas idėjas. Tokio pobūdžio literatūra pavadinta „pažangiaja literatūra“. 1975 m. K. Korsakas, žymiausias kairiųjų ideologas, Berlyno mokslinėje literatūros konferencijoje skaitytame pranešime išsamiau aptarė „pažangiąją literatūrą“: „Laikotarpyje tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų pažangiosios literatūros sąvoka apėmė labai platų, idėjiškai ir meniškai neretai gana prieštarinę reiškinį kompleksą. Į šios literatūros gretas tada rikiavosi rašytojai, kuriuos, nepaisant jų visuomeninės estetinės platformos skirtumų, jungė bendros humanistinės (kad ir bent viena iš jų) idėjos – siekimas socialinės pažangos, kapitalistinio išnaudojimo smerkimas, buržuazinės visuomenės kritika (...), priešinis naujo imperialistinio karo grėsmel, apskritai, neapykanta fašizmui su visais jo barbariškais, antikomunistiniais atributais. Todėl toji literatūra kartais dar vadinama demokratine antifašistine arba tiesiog antifašistine“^[20]. K. Korsakas dar 1936 m. knygoje „Kritika“ pateikė „pažangiosios literatūros“ uždavinius: „Nustatyti mūsų literatūros reiškinį pažangumą, apsprendžiant to pažangumo laipsnį pirmaujančių (!) dabarties idėjų atžvilgiu, atkreipti pirmoj eilėj didžiausią dėmesį į tas knygas, kurios savo reiškiomis idėjomis ir meno vaizdais atitinka plačiausių mūsų liaudies sluoksnių interesus ir pajėgia tuose sluoksniuose sužadinti tų interesų supratimą ir pasiryžimą juos ginti, eiti pirmose dabarties didžiojo socialinio sąjūdžio ideologų eilėse – štai konkrečiausi mūsų literatūrinės kritikos atstovų uždaviniai“^[21].

Lietuvių literatūros kritikas Stepas Vykintas 1936 m. oficioze „Lietuvos aidas“ apžvelgdamas kairiųjų rašytojų kūrybą, nemažai dėmesio skyrė minėtą literatūrą dažnai vartojamam žodžiui „pažangumas“. S. Vykinto teigimu, „literatūros pažangumo supratimas yra senas, vienaspusiškas ir neteisingas. „Pažangiųjų“ rašytojų ideologija nesiekia toliau Markso, Plechanovo, Kogano, Lunačerskio politinės ir literatūrinės doktrinos, jų literatūros pobūdis, aukštaitiškai sakant, „atsiduoda“ supelijimui, prieškariniu rusišku nihilizmu, jų literatūros forma nepašoka senų, netobulų beletristikos ir poezijos formų. „Pažangiųjų“ rašytojų literatūriniam vakare girdėjome linksniuojant laisvę, žmogiškumą, lygybę, brolybę. Ką gali prieš pasakyti, gražios tai idėjos. Tik viena nelaimė, kad jos senos ir dar didesnė nelaimė, kad jos apgaubtos dideliu, neišpasakytu melu. Tie „pažangieji“ rašytojai, kurie skelbia žmogiškumą ir laisvę galvoja apie kerštą ir kitų nelaisvę“^[22].

S. Vykintas pateikė vieno „pažangiųjų“ rašytojų literatūrinio vakaro fragmentą. Esą „rašytojas paskaito publicistinę sentenciją, meta skurdų, politinį, agitatorišką šūkį ir suorganizuota publika aistringai ploja. „Pažangieji“ rašytojai gali sau manyti, kad jie yra labai pažangūs, kad jie yra „tikrieji kūrėjai“, kad jų kūryba ir „nešabloniška, ir ekspresinga, ir šviežia“, bet objektingam literatūros stebėtojui tenka nusiminti, kad mūsų literatūroje įsigali siaura, politinė tematika, pigi, meniškai neapdorota tendencija, dvasios siaurumas ir formos šabloniškumas, lietuviškojo žodžio, jo lyčių menkėjimas ir lietuviškojo gyvenimo schematiškumas, siaurinimas ir svetimon ideologijon įbrukimas. O ką bekalbėti apie „pažangiųjų“ rašytojų naujosios filosofijos, naujosios estetikos nuovoką, apie naujos minties, esmės, naujų grožinių lyčių ieškojimą? Kam viso to reikia, jei jų „pažangai“ pakanka senų daiktų, senosios nihilistinės dvasios, politinės agitacijos ir laikraštinės, publicistinės kalbos ir stiliaus“^[23].

Vadinamoji „pažangioji literatūra“ pavyzdžiu laikė Sovietų Sąjungą ir joje tuo metu įsigalėjusį socialistinį realizmą. Anot V. Kubiliaus, užspaudus Sovietų Sąjungoje literatūrinių srovių pliuralizmą, „socialistinis realizmas“ buvo deklaruotas kaip vienintelis teisingas kūrybos metodas, kritikuojantis „buržuazinę santvarką“ ir teigiantis „socializmo statybą“. „Realizmo kūrėjai, įsigalėję ketvirtojo dešimtmečio literatūroje, pristabdė meninės savitumo paieškas“^[24]. Tokia kūryba paremta marksistine metodologija^[25].

Lietuvoje kultūrbolševizmo sampratą geriausiai paaikškina Valstybės saugumo departamento (VSD) direktyvų. VSD vadovas A. Povilaitis, apibūdindamas moksleiviams skirtą leidinį „Moksleivis“, raporte vidaus reikalų ministrui 1936 m. pabaigoje rašė: „Žurnale stengiamasi moksleiviams aiškinti kairiųjų proteguojamos politinės santvarkos, tariamosios socialinės neteisybės, politinės kovos. Taip pat bet kuria proga puolami kairiesiems nepatikimi režimai“^[26]. Toliau nurodoma, kad „socialistinės, dažnai net komunistinės idėjos skiepijamos žurnalo skaitytojams kone kiekviename numeryje, įvairiuose aprašymuose bei eilėraščiuose. Socialistinei ideologijai aiškinti panaudojamos visos progos ir aplinkybės“^[27]. VSD vadovas daro išvadą, kad „Moksleiviu“ terūpi laisvė, lygybė, brolybė, bet niekur nepasakyta apie tautybę: „svarbiausioji ir dabartiniais laikais kone žalingiausia šio žurnalo tendencija kaip tik ir yra jo internacionališkumas. Visame žurnale neužtinkami patriotinių motyvų, beveik niekur nekalbama apie tėvynės meilę, apie gimtąjį kraštą (...) idealai kosmopolitinio pobūdžio“^[28]. Neigiamai vertinta „Moksleivyje“ spausdinta poezija, kuri skaitytojams „įteigia pesimizmą ir kartais net demoralizuojamą pradų turi“. Toje „poezijoje“ dažniausiai propaguojamos

proletariškos mintys: dainuojama apie skurdą, neteisybę, apie tai, kad pasaulyje nesą nieko gero ir kad žmogui reikia džiaugtis, kad mirtis jį užklupanti". Raporto pabaigoje rašoma: „Žodžiu sakant, tiek straipsniuose, tiek ir eilėraščiuose keliamos socialinės neteisybės, nešimas laisvės, lygybės ir brolybės, visur tematoma didžiausi skirtumai, kontrastai, iš to kyląs nusivylimas ir nepasitenkinimas, kuris jaunimui turi neigiamos įtakos“^[29].

Negalima suvokti kultūrbolševizmo, apskritai simpatijų Sovietų Sąjungai atsiradimo ir stiprėjimo priežasčių, nuodugnai neįsigilinus į XX a. ketvirtajame dešimtmetyje įvykusius sudėtingus ekonominius bei politinius Europos bei Lietuvos įvykius, kurie iš esmės pakeitė žmonių gyvenimą. Viena iš didžiausių nelaimių – 1929–1933 m. didžioji pasaulinė ekonominė krizė, palietusi visas kapitalistines valstybes. Didžiausias krizės padarinys buvo nedarbas, kurio mastą sunku įsivaizduoti ir kuris truko gerokai ilgiau, negu visi tikėjosi. Pačiu blogiausiu krizės laikotarpiu (1932–1933) darbo neturėjo maždaug 22–23 proc. D. Britanijos ir Belgijos darbininkų, 24 proc. – Švedijos, 27 proc. – JAV, 29 proc. – Austrijos, 31 proc. – Norvegijos, 36 proc. – Danijos, ne mažiau kaip 44 proc. Vokietijos darbininkų. Svarbu ir tai, kad, ekonomikai atsigavus, po 1933 metų vidutinis nedarbo lygis ketvirtajame dešimtmetyje nenukrito žemiau kaip iki 16–17 proc. D. Britanijoje ir Švedijoje bei 20 proc. kitose Skandinavijos šalyse, Austrijoje ir JAV. Vienintelė valstybė, kuriai 1933–1938 metais pavyko likviduoti nedarbą, buvo nacistinė Vokietija. Darbo žmonės neprisiminė kitos tokios ekonominės katastrofos kaip ši^[30]. Jos dramatiškumą didino ir tai, kad nebuvo socialinio saugumo garantijų, taip pat nedarbo pašalpų, arba jos, sprendžiant pagal amžiaus pabaigos standartus, buvo nepaprastai menkos, ypač tiems, kurie ilgai nerasdavo darbo. „Didžioji krizė ekonominį liberalizmą sugriovė pusšimčiui metų“^[31].

Kai kapitalistinės valstybės išgyveno sąstingį, Sovietų Sąjunga savo penkmečio planais sparčiai vykdė itin didelę industrializaciją. 1929–1940 m. sovietų pramonės gamyba padidėjo ne mažiau kaip trigubai. Pasaulinėje gamyboje jos dalis išaugo nuo 5 proc. (1929 m.) iki 18 proc. (1938 m.), tuo tarpu per tą laikotarpį bendra JAV, D. Britanijos ir Prancūzijos dalis sumažėjo nuo 59 iki 52 proc. Be to, Sovietų Sąjunga nežinojo ir nedarbo. Tikri ir tariami (propagandiniai) sovietų laimėjimai visų ideologijų užsienio stebėtojams, taip pat ir negausiems, bet įtakingiems turistams, aplankiusiems Maskvą 1930–1935 metais, darė didesnę įspūdį nei akivaizdus sovietinės ekonomikos primityvumas ir neefektyvumas, arba stalininės ekonomikos kolektyvizacijos bei masinių represijų negailestingumas ir brutalumas. Tai įrodo, kad jiems rūpėjo ne tiek pats Sovietų Sąjungos fenomenas, kiek ekonominės Vakarų sistemos byrėjimas, kapitalizmo nesėkmių dydis. Kur slypėjo sovietinės sistemos paslaptis? Ar negalima ko nors pasimokyti iš jos?^[32] Per gana trumpą laiką Sovietų Sąjungoje ekonomikos, kultūros ir kitose srityse pasiekta neabejotinų laimėjimų, kuriuos dar labiau išpūsdavo sovietų propaganda. Ketvirtąjį dešimtmečio antroje pusėje, ryškėjant vienintelės pasaulyje komunistinės valstybės milžiniškiems laimėjimams pramonės ir kitose srityse, kapitalistinės valstybės, neatsigaudamos nuo didžiosios pasaulinės ekonominės krizės, į kapitalistinę santvarką pradėjo žiūrėti su panieka.

Ketvirtajame dešimtmetyje Sovietų Sąjungos vaidmuo išaugo ir tarptautinėje arenoje. 1933 m. pradžioje Vokietijoje į valdžią atėjo A. Hitlerio vadovaujami nacionalsocialistai atvirai propagavo šovinizmą, šalyje naikino demokratines laisves, persekiojo inteligentiją. Nacių rasizmas sukėlė masinę žydų kilmės ir kairiųjų pažiūrų mokslininkų emigraciją iš Vokietijos, jie pasklido po visą tolerantiškesnę pasaulį. Dėl nacių priešiško intelektualinei laisvei Vokietijos universitetai prarado beveik trečdalį dėstytojų. Moderniosios kultūros puldinėjimai, žydiškų ir kitų nepageidaujamų knygų deginimas prasidėjo faktiškai iškart, kai tik Hitleris atėjo į valdžią^[33]. Nacizmas liberalus, socialistus ir komunistus, demokratinius ir sovietinius režimus atvirai laikė savo priešais, kuriuos visus reikia naikinti. Komunistai, ligi tol buvę labiausiai skaldanti apsišvietusių kairiųjų jėga, kuri savo ugnį nukreipdavo ne prieš akivaizdų priešą, bet prieš artimiausius potencialius varžovus, visų pirma – socialdemokratų, per pusantrų metų nuo Hitlerio atėjimo į valdžią pakeitė kryptį ir tapo sistemingiausiais ir, kaip paprastai, efektyviausiais antifašistinės vienybės šalininkais^[34]. Sovietai pradėjo oficialiai propaguoti pacifistines idėjas ir neigiamai vertinti A. Hitlerio politiką. Tokia sovietų taktika sulaukė pritarimo, pirmiausia – iš Vakarų inteligentų.

Į sovietų kvietimą itin noriai atsiliepė intelektualai, pirmiausia – rašytojai. 1935 m. birželio 21–25 d. Paryžiuje, antinacistiškai nusiteikusių Vakarų intelektualų centre^[35] įvyko tarptautinis rašytojų kongresas kultūrai ginti. Idėja sušaukti kongresą kilo įžymiesiems prancūzų rašytojams Romenui Rolanui, Andri Barbiusui, Andre Malro, Andre Žido, Lui Aragonui. Jų sumanymą karštai parėmė kitų šalių įžymūs rašytojai – Henrichas Manas, Leonas Feuchtvangeris ir kiti. Kongrese iš viso dalyvavo 230 rašytojų iš 38 valstybių. Kongreso darbą stebėjo apie 4 000 svečių ir viso pasaulio spaudos atstovai^[36]. Kongreso nariai neigiamai vertino tuometinę tarptautinę situaciją, smerkė kapitalizmą, fašizmą bei nacizmą, išaukštindami komunistinę santvarką, kuri jau beveik dvidešimt metų buvo įvesta Sovietų Sąjungoje. Sovietų rašytojai susilaukė ypatingo dėmesio ir pagarbos. Vokiečių rašytojas H. Manas pasveikino sovietų delegaciją ir išreiškė pageidavimą, kad sovietų rašytojai duotų pasauliui kuo puikiausių kūrinių. Rašytojas akcentavo kritišką menininkų padėtį Vokietijoje, kurioje atimta teisė kalbėti, rašyti ir mąstyti. Pasak jo, istorija dar niekada „nematė“ tokio masinio rašytojų ir mokslininkų ištrėmimo, kokį surengė hitleriškoji Vokietija. „Sovietų Sąjungoje, – pabrėžė H. Manas, – mes matome didžiulį kultūros augimą, veržimąsi į mokslą ir meną. Sovietų rašytojų suvažiavime Maskvoje dalyvavo valstiečiai, anksčiau buvę neraštingi, o dabar pasidarę įžymiais rašytojais. Vokietijoje mes matome priešingą procesą. Pasaulinio garso mokslininkai išvejami ir jų veikalai sudeginami, o jų vietoje pastatomi bemoksliai fašistinio aparato valdininkėliai“^[37]. Ši H. Mano kalba puikiai išreiškė kongreso dalyvių požiūrį į sudėtingą to meto tarptautinę politinę situaciją.

Reaguojant į vis stiprėjančias nacistinės Vokietijos pozicijas, Sovietų Sąjungoje 1935 m. vasarą sušaukta VII Kominterno suvažiavime buvo priimtas nutarimas, kuriuo į bendrą kovą prieš nacizmą ir fašizmą numatyta įtraukti kuo gausnius visuomenės sluoksnius ir sudaryti taip vadinamą bendrą „liaudies frontą“. Tokie „liaudies frontai“, remiami Sovietų Sąjungos, buvo kuriami Prancūzijoje, Ispanijoje ir kitose Europos valstybėse. Tarp jų ir dešiniųjų politinių jėgų vyko atvira konfrontacija. Klasikinis pavyzdys – 1936–1939 m. vykęs pilietinis karas Ispanijoje, iš karto sutelkęs tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų simpatijas Europoje ir Amerikoje, ypač tarp Vakarų pasaulio intelektualų. Tuo metu tiems, kurie kovojo su fašizmu, pustrėčių metų vykusio kovo atrodė kaip centrinis frontas, – tai buvo vienintelė vieta, kur jie galėjo dalyvauti asmeniškai, jei ir ne su uniformomis, tai rinkdami pinigus, padėdami pabėgėliams, organizuodami niekad

nesibaigiančias „vyriausybių balių spaudimo kampanijas“. „Vakarų intelektualams atrodė, kad jie gina vertybes, virš kurių pakibo grėsmė, bet kurios dar nesunaikintos. Jie norėjo atgaivinti tai, kas gyveno jų visuomenėje, o prirėkus ir keisdami tai. (...) Vakarų aklymas stalinistinės Sovietų Sąjungos atžvilgiu geriausiai aiškinamas jų įsitikinimu, jog galų gale ji atstovavo Švietimo epochos vertybėms priešpriešindama jas proto dezintegracijai (...)“^[38]. Europoje atsirado gausus būrys inteligentų, atvirai palaikančių komunizmą, akylai pasitikinčių Sovietų Sąjunga.

XX a. ketvirtąjį dešimtmečio vidurys išsiskyrė savo radikalumu, pirmiausia – ideologijos srityje. Europoje aiškiai dominavo du radikalai priešingi frontai: vienas nacionalinis, o kitas – marksistinis. 1936 m. rugsėjo mėnesį VSD vadovas A. Povilaitis, apžvelgdamas šiuos frontus, teigė, jog marksistinis-socialistinis frontas susidaro skatinamas išorinių jėgų – Kominternu, pagal iš anksto nustatytą programą ir aptartą planą. Nacionalinis frontas kuriasi kaip marksizmo priešprieša. Jam sudaryti padeda ne kokia nors išorinė jėga ar svietima įtaka, bet sveikas tautinis savisaugos instinktas. Turėdamas tai omenyje, A. Povilaitis išsamiau aptarė 1935 m. VII Kominternu suvažiavimo programą, kuri numatė bendrą komunistų fronto sudarymą prieš fašizmą su kitomis jam priešiškomis jėgomis. Prelegento teigimu, tokia taktika komunistai siekia nepuldinėti kitų partijų ir organizacijų, kurios prisideda prie „liaudies fronto“, ir siūlo sudaryti tokį bendrą frontą, kuris pirmiausia atstovautų kairiosioms politinėms jėgoms. VSD vadovas teigė, kad kol kas Lietuvoje tokių „liaudies frontų“ nėra, bet bandoma jį sudaryti, siekiant įtraukti ir kitus režimu nepatenkintus žmones^[39]. A. Povilaitis nurodė kovos prieš „liaudies frontus“ būdą: „nacionalizmas, tautiškumas tik tada galės nugalėti marksizmą, socializmą, kad pats tautiškumas bus aktyvesnis už jį“.

Didžioji ekonominė krizė atsirito ir į Lietuvą. Krizės metu labai krito maisto produktų kainos (pirmiausia nuo 1930 m. iki 1933 m.), darbininkų darbo užmokestis sumažėjo kur kas daugiau, negu būtinųjų reikmenų kainos. Norėdami pagerinti padėtį, darbininkai pradėjo rengti streikus, kuriuose dalyvavusių darbininkų skaičius atspindi to meto padėtį: 1929 m. kilo 12 streikų, kuriuose streikavo 571 darbininkas, o 1934 m. – 90 streikų, kuriuose streikavo 10 236 darbininkai^[40]. Padėtis mažai pakito ir vėlesniu laikotarpiu. 1937 m. „Tautos ūkis“ nurodė, kad 1937 m. kainos, palyginti su 1935 metais, pakilo 40 proc., tačiau darbininkų darbo užmokestis per tą laikotarpį beveik nepadidėjo, darbo laikas nesutrumpėjo^[41].

Bendra ekonominė situacija palietė ir Lietuvos žemės ūkį. Po 1929–1933 m. krizės valstiečiai skurdo dar sparčiau. Oficialiais duomenimis, vien per trejus metus (1936–1938 m.) už nesumokėtas skolas iš varžytinių buvo parduota 1 615 vienetų kilnojamojo ir nekilnojamo valstiečių turto (galvijų, trobesių ir pan.) ir 2 634 ūkiai^[42]. 1940 m. Lietuvoje buvo 80 tūkst. bežemių ir 70 tūkst. mažžemių valstiečių ūkių, kurie sudarė daugiau kaip pusę visų valstiečių ūkių^[43]. Iki 1939 m. pradžios vien tik Žemės bankui buvo skolingi: iki 5 tūkst. Lt – 81,5 proc. visų valstiečių ūkių, nuo 5 iki 10 tūkst. Lt – 12 proc., nuo 10 iki 15 tūkst. Lt – 3,5 proc., nuo 15 iki 20 tūkst. Lt – 1,4 proc., ir daugiau kaip 20 tūkst. Lt – 1,6 proc. valstiečių ūkių^[44]. Nepatenkinti ūkininkai pradėjo streikuoti. Prieš maištaujančius ūkininkus A. Smetonos valdžia ėmėsi radikalių priemonių. 1935–1936 m. buvo teismams perduoti 456, o karo komendantams nubausti – 882 streikininkai. Penki Užnemunės ūkininkai „už teroro aktus“ buvo nubausti mirties bausme, keturi nušauti arba mirtinai sužeisti per susirėmimus su policija; dar 5 kaimiečiai ir 3 policininkai buvo sužeisti^[45]. Tai rodo, kad valdžia nepajėgė kovoti su esama padėtimi. Su tokiu skurdu tiesiogiai susidūrė iš kaimo kilusi lietuvių šviesuomenė, pirmiausia – kairieji inteligentai, kurie nuolat kritikuodavo susidariusią padėtį.

Ne mažesnę pasipiktinimą visuomenėje kėlė ir autoritarinis A. Smetonos režimas: karo padėties įvedimas, Seimo paleidimas, antidemokratiškos 1928 m. ir 1938 m. konstitucijų priėmimas, cenzūros sugriežtinimas, politinių partijų (išskyrus tautininkų sąjungos) uždraudimas 1936 m. vasarą^[46].

Tokia valdžios politika ir bendra ekonominė situacija neigiamai veikė taip pat ir rašytojų gyvenimo sąlygas. To meto Lietuvoje nebuvo įstatymo, kuriuo būtų būtų nustatyti atlyginimai už literatūrinį darbą ar honoraro dydžiai. Neretai lietuvių spaudoje buvo pateikiama geresnė kitų valstybių rašytojų padėtis, – taip buvo reiškiamas inteligentų pasipiktinimas dėl prastesnės padėties. 1939 m. „Naujoji Romuva“ rašė: „Estų rašytojai už gerą novelę gauna tiek, kiek mūsų rašytojai už visą romaną“^[47]. Kaip nurodo Arida Papaurėlytė, privačios knygų leidimo įstaigos labai dažnai apgaudavo rašytojus ir vertėjus dėl honoraro. Leidėjai dažnai išspausdindavo daugiau egzempliorių, negu buvo susitarta su autoriumi. Tuo rašytojai piktinosi^[48]. Itin kritiškai rašytojų padėtį Lietuvoje vertino „pažangieji“ literatai. A. Venclova 1937 m. pradžioje interviu laikraščiu „Lietuvos žinios“ nurodė, kad „lietuviškojo rašytojo būklė baisi“. Pagrindinę kaltę suvertė knygynams, kurie gauna 30–50 proc. knygos kainos, bei darbo pajamų mokesčiams, kurie nėra sutvarkyti^[49]. Sunkią rašytojų padėtį pripažino oficialūs Lietuvos valdžios pareigūnai. Informacijos referentas Juozas Žukauskas 1940 m. vasario 8 d. raporte Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui D. Stankūnui nurodė: „Juk iš valstybės jis (rašytojas – aut. past.) beveik nieko negauna – jokių kategorijų, jokio avansavimo, o be to rašydamas kiek kritišką knygą netenka pačio paskutinio savo darbo atpildo spindulio – premijos“^[50].

Kapitalizmo krizė, akivaizdūs Sovietų Sąjungos pasiekimai bei minėtos vidinės priežastys lėmė, kad ketvirtajame dešimtmetyje lietuvių visuomenėje, pirmiausia – tarp inteligentų, vyko spartūs dešinėjo ir kairėjo procesai. Istoriko S. Atamuko teigimu, Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, vyko nemažos dalies žmonių pozicijų kairėjimas^[51]. Kairieji idealu ir pavyzdžiu laikė komunistinę Sovietų Sąjungą, garbindami pastarosios oficialią pacifistinę politiką, ekonominius, kultūrinius pasiekimus, „darbo liaudies“ išaukštinimą. Sovietų Sąjungos įtakai ypač pasidavė kai kurie lietuvių rašytojai. 1936 m. A. Venclova, aplankęs Maskvą ir Leningradą, kur, jo teigimu, „aš stengiausi būti daugelyje vietų, vaikščiojau, kur norėjau, niekieno nekliudomas“, nurodė, kad Sovietų Sąjungos stiprėjimas ir kova už nedalomą taiką pairusioj šių dienų Europos taikos sistemoje yra didžiausias šių mažųjų valstybių nepriklausomybės ir saugumo garantas^[52].

Sovietų oficialiai skelbiama pacifistinė užsienio politika tikėjo ir ne vienas žymus lietuvis demokratas. Vienas iš valstiečių liaudininkų lyderių M. Sleževičius, 1936 m. gruodžio 13 d. studentų varpininkų draugijos 13 metų gyvavimo sukaktuvių minėjime, neigiamai atsiliepdamas apie nacistinę Vokietiją, kurioje slopinamos demokratinės laisvės, palankiai vertino

Sovietų Sąjungos užsienio ir vidaus politiką: „Draugai, nėra mums ko nusiminti, nors demokratams ir sunku yra. Mes matom, kad ir Maskvoje jau pradeda kalbėti apie demokratiją (turima omenyje 1936 m. priimta sovietų konstitucija – aut. past.). Gali būti, kad tik pirmas lakštingalas, bet vis dėlto lakštingalas, kuris demokratija vadinasi. Jau ten vadinasi ne komunizmas, bet demokratinis socializmas. Jau toji mintis pradeda ten skverbtis, nes be demokratijos ir jos laisvių negali būti gero gyvenimo. Nors kitur ir viešpatauja vadizmo principas, bet ir tai nėra ko nusiminti“^[53] (išskirta autoriaus). Baigdamas M. Sleževičius nurodė, kad „spaudos, susirinkimų, žodžio ir sąžinės laisvės turi savyje galybę ir tos idėjos išsiverš ir užtvenks, užlies visą pasaulį“.

Komunistine santvarka žavėjosi ne tik kairieji. Žymus lietuvių filosofas, katalikų sparno atstovas A. Maceina, 1937 m. skaitydamas paskaitas VDU Teologijos-filosofijos fakultete, daug dėmesio skyrė bolševizmui. Paskaitos 1940 m. pavasarį buvo išleistos atskira knyga, kurioje autorius liaupsino „bolševizmo kūrybiškuosius pradus“^[54]. Anot A. Maceinos, leninistinis-stalinistinis bolševizmas, nors antikrikščioniškas ir satanistinis, ūkio, industrijos, technikos, mokslo, meno ar ugdymo srityse yra pasiekęs nepaprastų laimėjimų^[55]. Bolševizmas turi „idealistinį pobūdį“, domisi „objektyvia kūryba“. „Pasaulio istorijos vystyme bolševizmas yra žymiai reikšmingesnis ir vertingesnis reiškinys negu buržuazija“^[56]. Verta atkreipti dėmesį į L. Mockūno pastabą, jog keisčiausia, kad A. Maceina apie bolševizmo kūrybiškumą ir prometėjiškumą Teologijos-filosofijos fakulteto studentams aiškino tuo pačiu metu, kai Sovietų Sąjungoje siautėjo didžiausias teroras: vyko parodomieji teismai, žmonės šimtais tūkstančių buvo grūdami į gulagus, Ukrainoje badu mirė milijonai žmonių^[57].

Vykstant tokiam radikalėjimui Lietuvoje, ketvirtajame dešimtmetyje tarp kairiųjų ir dešiniųjų užvirė „plati ideologinė kova“. Negailėta kritikos Sovietų Sąjungai. Anot K. Skrupskelio, tautininkai Vytautas Alantas, Bronys Raila, Vincas Trumpa vienu metu stipriai fašistavo. V. Alantas, prieš karą „apaštalavo už agresyvų, bekompromisį nacionalizmą, Raila kūrė fantazijas apie senovės aiškių žemių sujungimą Didžiojoje Lietuvoje, o Trumpa, tapatindamas laisvės troškimą su dvasine menkyste, remdamasis Hitleriu, propagavo fanatizmą siekiant tautos įsigalėjimo“^[58].

Esant tokiai ideologijų priešpriešai, kultūrbolševizmo skeidėjai aktyviai veikė per legalias kultūros organizacijas, periodinius leidinius, grožinę literatūrą ir pan.

Išvados

1. Kertiniu kultūrbolševizmo pamatu galima laikyti socialistinį realizmą, atėjusį iš Sovietų Sąjungos, kuris buvo deklaruotas kaip vienintelis teisingas kūrybos metodas, kritikavo „buržuazinę santvarką“ ir piršo „socializmo statybą“.
2. Kultūrbolševikiniuose spaudiniuose pabrėžiama socialinė nelygybė, bet kuria proga puolami kairiesiems nepatikimi režimai, akcentuojamas internacionališkumas, ypač idealizuojama ir vieninteliu teisingu orientyru laikoma Sovietų Sąjunga ir jos propaguojama politika.
3. Kultūrbolševizmo plėtojimui įtakos turėjo viešosios nuomonės varžymas autoritariniu laikotarpiu, politinių partijų veiklos draudimas.

[1] Trumpa, V. Aleksandro Merkelio Smetona ir Smetonos Lietuva. Metmenys. 1965, Nr. 9, p. 145.

[2] Trumpa, V. Lietuviškoji kairė istorinėje perspektyvoje. Metmenys. 1967, Nr. 14, p. 41–42.

[3] Truska, L. Pasimokyti galima tik iš kritiškai suvoktos istorijos. Kultūros barai. 2002, Nr. 2, p. 78.

[4] Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7, p. 154–157.

[5] Butkus, Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940). Darbai ir dienos. 1998, Nr. 7, p. 141–160; Butkus, Z. Jei opozicija gauna paramą iš svetur... Kultūros barai. 1995, Nr. 8–9, p. 80–84; Butkus, Z. Naujas liudijimas apie Lietuvos okupaciją 1940 m. Kultūros barai. 2002, Nr. 1, p. 75–81; Laurinavičius, Č. Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis. Vilnius, 1993; Laurinavičius, Č. Politika ir diplomatija. Kaunas, 1997; Kasparavičius, A. Augustino Voldemaro ir Stasio Lozoraičio valstybės saugumo koncepcijos tarpukario Lietuvoje. Lietuvos nacionalinis saugumas: teorija ir realijos. Vilnius, 1994; Kasparavičius, A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė. Vilnius, 1996; Kasparavičius, A. Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas“ Varšuvai (1926–1938). Lietuvos diplomatija XX amžiuje. Vilnius, 1999; Truska, L. Kas traukė į Rusijos glėbį? Geopolitinė Lietuvos orientacija 1918–1940 metais. Darbai ir dienos. 2002, Nr. 30, p. 39–48.

[6] Tamošaitis, M. Skirtingi tarpukario lietuvių inteligentų, aplankiusių Sovietų Rusiją, įspūdžiai. Kultūros barai. 2004, Nr. 2, p. 77–80; Nr. 3, p. 70–74; Tamošaitis, M. Sovietų pasiuntinybės įtaka lietuvių inteligentijai XX a. ketvirtajame dešimtmetyje ir okupacijos pradžioje. Kultūros barai. 2004, Nr. 7, p. 74–79.

[7] Noreikienė, S. Mobilizuojantis poveikis. Pergalė. 1973, Nr. 10, p. 146–154; Noreikienė, S. Lietuvių draugija TSRS tautų kultūrai pažinti (1929–1940). Vilnius, 1978, p. 101.

[8] Lietuvių enciklopedija. Boston, 1958, t. 13, p. 330. Lietuvių enciklopedija. Boston, 1958, t. 16, p. 43.

[9] Petraitytė, A. Politika per kultūrą (užsienio valstybių diplomatinis korpusas Kaune). Darbai ir dienos. 2002, t. 30, p. 32, 36.

- [10] Meškauskienė, M. LKP teikė inteligentijos jėgas. Komunistas. 1966, Nr. 10, p. 66–71; Meškauskienė, M. Ateities viltys. Vilnius, 1978; Gudaitis, L. Plunksna ir ugnimi. Vilnius, 1974, p. 66–71.
- [11] Kovoje už pažangiąją lietuvių literatūrą. Literatūra ir kalba. 1978, t. 15. Šios knygos pabaigoje įdėta išsami tekste nurodytų kairiųjų periodinių leidinių bibliografinė rodyklė. Solidžiuose sovietų autorių darbuose kultūrbolševizmas buvo įvardijamas puldinėjimu. Literatūros istorikai, nušviesdami žurnalą „Literatūra“ rašė: „Literatūros“ linija sukėlė įnirtingus buržuazinės spaudos užsipuolimus, kaltinimus „kultūrbolševizmu“ (Lietuvių literatūros istorija (iki 1940 m.). Vilnius, 1979, t. 1, p. 312).
- [12] Atamukas, S. Nauja Lietuva – nauji kadrai: LKP darbas ugdant respublikos kadrus. Vilnius, 1974, p. 70.
- [13] Raila, B. Vinco Krėvės tragedija. Vienybė. 1946, balandžio 5, p. 5.
- [14] Hobsbawm, E. Kraštutinių amžių: trumpasis XX amžius: 1914–1991. Vilnius, 2000, p. 220.
- [15] Valkiniškis, A. [Raila, B.]. Universitetas ir politika. Keletas pastabų apie „Literatūros“ žurnalą. Vairas. 1936, Nr. 7–8, p. 833–841.
- [16] Daulius, J. [Yla, S.] Komunizmas Lietuvoje. Kaunas, 1937, p. 128.
- [17] Cituojama pagal: Daulius, J. Komunizmas Lietuvoje. Kaunas, 1937, p. 128–129.
- [18] Krėvė-Mickevičius, V. Pagunda. Vincas Krėvė-Mickevičius. Chicago, 1953, p. 138–139.
- [19] Vinco Krėvės tragedija. Vienybė. 1946, vasario 1, p. 13.
- [20] Korsakas, K. Dėl pažangiosios lietuvių literatūros tyrinėjimo (vietoj įvado). Literatūra ir kalba. Vilnius, 1978, t. 15, p. 9.
- [21] Valkiniškis, A. [Raila, B.] „Pažangioji“ literatūros kritika. Vairas. 1937, Nr. 2, p. 204.
- [22] Vykintas, S. Keistai suprantamas literatūros pažangumas. Lietuvos aidas. 1936, balandžio 4, p. 5.
- [23] Ten pat.
- [24] Kubilius, V. XX amžiaus literatūra. Vilnius, 1995, p. 291.
- [25] Ten pat.
- [26] Čibiras, J. Smetoninė spaudos cenzūra. Dokumentinė medžiaga. Raštai. 1940, Nr. 2, p. 365.
- [27] Ten pat.
- [28] Ten pat.
- [29] Ten pat.
- [30] Hobsbawm, E. Kraštutinių amžių: trumpasis XX amžius: 1914–1991. Vilnius, 2000, p. 115.
- [31] Ten pat, p. 117.
- [32] Ten pat, p. 119.
- [33] Ten pat, p. 178.
- [34] Ten pat, p. 176.
- [35] Bernard-Hebry, L. Adventures on the freedom road: the French intellectuals in the 20-th century. London, 1995, p. 29–32.
- [36] Paryžiaus kongresas. Kultūra. 1935, Nr. 6–7, p. 410.
- [37] Ten pat, p. 415.

- [38] Hobsbawm, E. Kraštutinųjų amžius: trumpasis XX amžius: 1914–1991. Vilnius, 2000, p. 223.
- [39] „Liaudies frontai“ Lietuvoje faktų šviesoje. Lietuvos aidas. 1936, rugsėjo 14, p. 3.
- [40] Balevičius, Z. Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje. Vilnius, 1960, p. 67.
- [41] Tautos ūkis. 1937, Nr. 33, p. 5.
- [42] Lietuvos statistikos metraštis. Kaunas, 1938, p. 309.
- [43] Ten pat, 1939, p. 104–105.
- [44] Vairas. 1939, Nr. 26, p. 490.
- [45] Truska, L. Antanas Smetona ir jo laikai. Vilnius, 1996, p. 225.
- [46] Ten pat, p. 197.
- [47] Mūsų literatūros problemos. Naujoji Romuva. 1939, Nr. 10, p. 226.
- [48] Papaurėlytė, A. Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m. Humanitarinių mokslų komunikacijos ir informacijos krypties daktaro disertacija. Vilnius, 2003. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka. Rankraščių skyrius (NMMB RS). F. 132–2557, l. 80.
- [49] Rašytojas ir literatūros darbas: pasikalbėjimas su rašytoju Antanu Venclova. Lietuvos žinios. 1937, sausio 2, p. 5, 7.
- [50] Informacijos referento J. Žukausko raportas, adresuotas Spaudos ir draugijų skyriaus vedėjui 1940 m. vasario 8 d. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. 377, ap. 10, b. 237, l. 16.
- [51] Kiekvienas žmogus turi pasodinti medį: pokalbis su Solomonu Atamuku. Akiračiai. 2000, Nr. 3, p. 9.
- [52] Venclova, A. Įspūdžiai iš Leningrado ir Maskvos. Kultūra. 1936, Nr. 5, p. 342.
- [53] VSD apžvalgų byla. 1936 m. gruodžio 14 d. LCVA. F. 378, ap. 3, b. 4541, l. 47.
- [54] Maceina, A. Buržuazijos žlugimas. Kaunas, 1940, p. 110.
- [55] Ten pat.
- [56] Ten pat.
- [57] Mockūnas, L. Vienos knygos recenzijos istorija. Akiračiai. 2000, Nr. 1, p. 8.
- [58] Skrupskelis, K. Organiškumas, katalikų akcija ir liberalioji srovė. Kultūros barai. 2004, Nr. 1, p. 74.